

AKCE K - orientační přehled událostí

K 70. VÝROČÍ NÁSILNÉ LIKVIDACE KLÁŠTERŮ V ČESKOSLOVENSKU

SVĚT PO DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLCE

8./9. května 1945 skončila válka – v Praze bylo dokončeno osvobození území Československé republiky a Evropy. Druhá světová válka ovlivnila situaci v celém světě nejen rozsahem destrukce; vývoj zbraní změnil technologie v mnohých sektorech výroby civilní, aplikace vědeckého výzkumu ve výrobě byla bezprecedentní. Neméně hluboké byly i změny společenské a politické; v globálním měřítku nejzávažnějším dopadem byl vznik dvou supervelmocí, ovlivňujících vývoj celého světa. Vyřazení Německa a Japonska z geopolitického boje a oslabení Velké Británie a Francie znamenalo, že z předválečných konkurentů zůstaly ve hře Spojené státy a Sovětský svaz. Druhá světová válka byla také bojem mezi demokracií a totalitarizmem, ale tento boj pokračoval i dále. Protifašistická koalice zvítězila, jenže k ní přináležel i Sovětský svaz, řízený totalitním režimem komunistickým. V oblasti ideologické došlo k redukci: totalitní nacionalismus byl poražen a diskreditován; komunismus, sociální demokracie a křesťanská demokracie se po válce staly hlavními konkurenty v ideologickém boji a politickém soupeření. Rozhodující byl vliv obou supervelmocí a jejich vzájemných vztahů. Vzhledem k tomu, že USA a SSSR představovaly odlišné společenské a ekonomické struktury, promítlo se jejich soupeření také do konfliktu ideologického – střet záhy nabyl charakteru boje mezi kapitalizmem a socialismem; ten se promítl do dalších osudů (nejen) Československa.

SOVĚTSKÝ SVAZ A »LIDOVĚ DEMOKRATICKÉ STÁTY« V EVROPĚ

Společensko-ekonomicko-politický proces, zvaný „lidově demokratické revoluce“ probíhal od konce druhé světové války v Albánii, Bulharsku, Československu, Jugoslávii, Maďarsku, v později ustavené NDR, v Polsku a v Rumunsku. Postupně vznikala jednotný blok zemí ovládaný stalinskou diktaturou. Významným či rozhodujícím faktorem vítězství „lidových demokracií“ byla přináležitost té které země do sféry sovětského vlivu, jak byla dána a potvrzena výsledky samotné války a také spojeneckých konferencí v Jaltě a Postupimi. Důležitá byla také pozice domácích komunistických stran a schopnost či neschopnost nekomunistických politiků reagovat na situaci. Další skutečností, ovlivňující konkrétní průběh „lidově demokratických revolucí“ byla sociální a ekonomická úroveň toho kterého státu; z uvedených zemí pouze Československo a sovětská okupační zóna v Německu (poté NDR) patřily k průmyslově vyspělým státům. Přes výrazné rozdíly jednotlivých zemí byla však realizace společenské a ekonomické změny uskutečněna podle stejného vzorce a se stejným výsledkem, jímž byl sovětský model socialismu, charakteristický mocenským monopolem komunistické strany, znárodněným průmyslem a obchodem, kolektivizovaným zemědělstvím a ekonomikou centrálně plánovanou a řízenou.

Cesty ke komunistické hegemonii ovšem v jednotlivých zemích odlišné byly. V Jugoslávii a v Albánii získaly komunisté rozhodující vliv už v průběhu boje proti německým či italským okupantům; v obou zemích se staly rozhodující silou i vůči nekomunistickým silám odboje. To se promítlo i do vztahů se SSSR, neboť v obou zemích zvítězili komunisté bez vojenské účasti Rudé armády. V Polsku měl boj o moc charakter velmi ostrý, byť k otevřené občanské válce nedošlo; v Bulharsku, Rumunsku a v Maďarsku, spojenců nacistického Německa, napomohla vítězství komunistů poválečná „očista od fašistů a kolaborantů“, s nimiž se postupně „svezly“ i ostatní nekomunistické strany; obdobná situace byla i v sovětské okupační zóně v Německu. Československá cesta k „lidové demokracii“ byla svým způsobem výjimečná – šlo o jediný stát, kde se komunisté dostali k moci využitím takřka ústavní cesty.

ČESKOSLOVENSKO V LETECH 1945 – 1948

4. dubna 1945 byla v Košicích ustavena „vláda Národní fronty Čechů a Slováků“; 5. dubna byl vyhlášen Košický vládní program, který mj. zaručoval „svobodu učení, svědomí a náboženského vyznání“. Že něco není v pořádku naznačoval např. fakt, že tento vládní program také stanovil zákaz pravicově orientovaných prvorepublikových stran – agrárníků, národní demokracie ad. Na poválečné politické scéně ČSR mohly působit pouze levicové a centristické strany – sociální demokracie, národní socialisté, lidovci, slovenští demokraté a komunisté, ti reprezentováni dvěma stranami, KSČ a KSS. Posílení pozic levice bylo v poválečné Evropě obecné, ale úplná likvidace politické pravice byla výjimečná. Už jednání o utvoření a složení poválečné československé vlády probíhala v Moskvě (1943) pod vedením komunistického exilu; západní exilová reprezentace Československa byla na tato jednání nepřipravená. O tom svědčí mj. jeden z později realizovaných výsledků moskevských dohod – složení první poválečné (košické) vlády. Po osvobození měla každá ze stran nově ustavené Národní fronty získat tři křesla. Komunisté zastoupení dvěma stranami získali první výhodu – šest ministerských postů. Předsedou vlády se stal sociální demokrat Z. Fierlinger, který se netajil sympatiemi ke komunistické politice, náměstky byli K. Gottwald za KSČ a V. Široký za KSS. Komunisti dále získali klíčová ministerstva – vnitra (V. Nosek), informací (V. Kopecký), zemědělství (J. Ďuriš, KSS), práce a sociálních věcí (J. Šoltéz, KSS). Slovenský komunista V. Clementis byl jmenován státním tajemníkem na ministerstvu zahraničí, kde byl jeho vliv mnohem výraznější než ministra J. Masaryka. L. Svoboda, jmenovaný ministrem obrany coby nestraník, byl přinejmenším sympatizantem komunistů. Krajní levice bez boje získala pozice ve státě, které ji umožňovaly rozhodující způsobem řídit další vývoj státu.

Národní fronta byla, resp. měla být výrazem politické jednoty a svornosti obou národů. Její institucionalizace byla výrazem přesvědčení, že jedním z důvodů smutného konce první republiky byla politická roztržičnost a vnitřní nesvornost. Tato instituce, jejímž hlavním úkolem mělo být řešení vznikajících politických problémů, se do značné míry stala významnější než parlament.

10. května přijela do Prahy čs. vláda ustavená v Košicích, 16. května Praha přivítala prezidenta Edvarda Beneše. Přestože byla všemi politickými reprezentanty deklarována kontinuita s první republikou, nový stát získával výrazně odlišné rysy. Zákonodárná moc (Národní shromáždění) byla v prvních měsících po osvobození nahrazena prezidentskými dekrety, které v některých ohledech měnily podobu státu. Šlo zejména o dekrety prezidenta Beneše z 24. října 1945, jimiž byly znárodněny doly, banky, pojišťovny a klíčové průmyslové podniky. Tzv. znárodnění se vztahovalo na více než 3000 podniků – téměř dvě třetiny celkové výrobní kapacity v ČSR.

Tzv. retribuční dekrety z 19. června a 27. října 1945 umožňovaly trestat „nacistické zločince, zrádce a jejich pomahače“ bez důsledného rozlišování mezi skutečnými a domnělými kolaboranty; československou politiku ovládl strach a podezřivost. V tomto hektickém období a napjaté situaci se našlo jen málo politiků, právníků a novinářů ochotných osobně riskovat a poukazovat na zjevné bezpráví. Nejvýrazněji se tato atmosféra projevila ve vztahu ke dvěma národnostním menšinám. Stabilita nového Československa měla být zajištěna nejen zjednodušením politické scény, ale také národnostního složení republiky. Se souhlasem politické reprezentace a za podpory většiny Čechů a Slováků bylo rozhodnuto zbavit se (téměř) úplně Němců a Maďarů. Němci a Maďaři se v ČSR (Němci také v Polsku) dostali do pozice bezprávné skupiny; jejich majetek byl zabaven a dán pod tzv. národní správu, byli zbaveni státního občanství a tím i právní ochrany. Tento stav, spolu s „vyřizováním účtů“ vedl, zejm. v první fázi „divokého odsunu“ k mnoha krutým činům. Tyto skutečnosti nezůstaly bez odezvy od západních spojenců; na Postupimské konferenci (27. července až 2. srpna 1945) byl odsun obou národnostních menšin z ČSR schválen, ale v podobě organizované, pod dohledem mezinárodní komise. Snahou československých úřadů nepochybně bylo tuto divokou fázi co nejrychleji ukončit, podařilo se to z větší části až koncem srpna 1945. Organizovaný odsun byl zahájen v lednu 1946; takto bylo vysídleno 2 256 000 Němců. Odsun Maďarů neměl mít podle závěrů Postupimské konference stejný charakter; československá vláda měla transfer Maďarů projednat s maďarskou vládou. Ta přistoupila na výměnu obyvatelstva, která byla nakonec uskutečněna jen v omezeném rozsahu.

KOMUNISTICKÁ STRANA V POVÁLEČNÉM ČESKOSLOVENSKU

Komunisté po osvobození republiky postupně obsazovali důležité mocenské pozice ve státě. Politické provizorium představované prozatímním Národním shromážděním a vládou ustavenou na základě politických dohod mělo být ukončeno řádnými volbami; v květnu 1946 proběhly v mezích daných existencí Národní fronty svobodně a za účinné kontroly. Ve prospěch KSČ a KSS hrál již zmíněný celoevropský příklon k levici, významnou roli měla také široká popularita Rudé armády a Sovětského svazu jako vítězné mocnosti. Na domácím politickém hřišti si komunisté počínali obratně, jak propagandisticky, tak i některými konkrétními kroky (znárodnění apod.).

Výsledek voleb v roce 1946 byl očekávatelný: komunisté získali celkem 38 % hlasů (KSČ v českých zemích přes 40 %, KSS na Slovensku více než 30 %). Přestože volby na Slovensku znamenaly pro KSS de facto prohru, na dalším vývoji situace v ČSR se to neprojevalo. V nové vládě v čele s K. Gottwaldem měla KSČ sedm ministrů, KSS dva, národní socialisté, lidovci a slovenští demokraté po čtyřech, J. Masaryk a L. Svoboda byli bezpartijní.

Jak na půdě parlamentu, tak v rámci Národní fronty začal boj o další směřování hospodářské politiky (zejm. o další znárodnování), předmětem konfliktů mezi komunisty a demokratickými stranami byla také pozemková reforma. I nyní se projevil problém známý z první republiky. Komunisté postupovali aktivně, jednotně a soustředěně, koncipovali návrhy vládních programů a pomalu postupovali ke svému cíli – nastolit vládu jedné strany. Předáci demokratických stran uzavírali účelová spojení podle svých slibů voličům, nebyli však s to vytvořit platformu trvalé spolupráce. Navíc se jim nedařilo čelit nátlaku sjednocených odborů v čele s Antonínem Zápotockým, tj. rovněž fungujících pod kontrolou a vedením komunistů. Další výhodou KSČ byla rozhodující pozice v bezpečnostním aparátu, kde po ovládnutí ministerstva vnitra rychle získala kontrolu. Organizace bezpečnostních složek v osvobozeném Československu byla projednávána už v košické vládě. V dubnu 1945 komunisté prosadili budoucí zrušení četnictva a policie a jejich nahrazení Sborem národní bezpečnosti. 30. června 1945 vznikla Státní bezpečnost; plnila úkoly politické policie a zpravodajské služby. Od svého vzniku byla pod kontrolou KSČ, sloužila k ovládnutí mocenských pozic a po únoru 1948 se stala jedním z hlavních nástrojů komunistického teroru. Sbor národní bezpečnosti (SNB) byl ustaven jako jednotný, ozbrojený, vojensky organizovaný sbor zákonem o národní bezpečnosti č. 149/1947 Sb. z 11. července 1947; skládal se z Veřejné bezpečnosti a Státní bezpečnosti. (K rozšíření činnosti SNB došlo zákonem č. 286/1948 Sb. Vládním nařízením č. 48 z 23. května 1950 vzniklo Ministerstvo národní bezpečnost. V letech 1950–1953 řídilo SNB a Pohraniční stráž, od září 1952 mu bylo podřízeno i vězeňství, do té doby náležející pod ministerstvo spravedlnosti. Vnitru po vzniku MNB zůstala správní agenda. MNB zaniklo v září 1953 sloučením s ministerstvem vnitra.)

Už v průběhu roku 1947 bylo zřejmé, že systém Národní fronty směřuje ke krizi; střetnutí mezi stranami se vyhrcovaly, nepříznivý hospodářský vývoj vyvolával nespokojenost. Mnohé znárodněné podniky fungovaly neefektivně klesala produktivita zemědělství (v pohraničí byla situace takřka krizová). Situaci zhoršovaly důsledky mimořádného sucha, to vše vedlo k problémům v zásobování. V této souvislosti došlo k dalšímu kroku, který se stal, jak se vzápětí ukázalo, jedním z rozhodujících. Spojenectví se Sovětským svazem patřilo k nediskutovaným principům Národní fronty; ani představitelé demokratických stran tuto zásadu veřejně nezpochybovali. Častým motivem veřejných projevů československých politiků byla úloha ČSR jako „mostu mezi Východem a Západem“, ale v praxi československá zahraniční politika již před Únorem respektovala sovětskou linii.

Tato situace byla ze strany západních mocností přijatelná potud, nakolik zůstávala naděje na pokračování spolupráce všech vítězných mocností v poválečném období. S tím, jak důrazně se prosazoval Sovětský svaz na mezinárodním poli, a především se stále patrnějším odklonem od zásad evropské politiky, přijatými na Jaltské konferenci se svět ocital na pokraji studené války a pro státy aspirující na zprostředkovávající úlohu v něm nadále nebylo místo. Českoslovenští politici tento fakt nebrali na vědomí; na mezinárodních jednáních podporovali protiamerickou rétoriku sovětských diplomatů a ministr zahraničí J. Masaryk pak v soukromí vysvětloval, že to vše je jen pro zachování vnějšího dojmu. Jenže i tento „vnější dojem“ měl důsledky – např. v roce 1946 zkrachovalo jednání s Mezinárodní bankou o poskytnutí úvěru pro ČSR. V následujících měsících se situace nadále vyhrcovala. Sovětský svaz po válce ujišťoval, že nemá námitky proti tomu, aby se jeho spojenci ve střední a východní Evropě vydali na cestu k socialismu vlastními cestami, s ohledem na jejich vnitropolitické odlišnosti, ale přitom postupně zvyšoval tlak na jejich „sovětizaci“. Československo nakonec zůstalo jedinou z těchto zemí, která si zachovávala alespoň některé znaky demokratického právního státu; i nadále někteří českoslovenští politici považovali za možné uchovat pro naši zemi v mezinárodních vztazích jakési výjimečné postavení. Vzhledem k ještě přetrvávajícím vazbám se západními státy si udržovali iluzi, že by Československo mohlo stále hrát roli zprostředkovatele kontaktů mezi Sovětským svazem a Západem.

Politika USA nastoupila cestu mobilizace proti sovětské expanzi – v březnu 1947 stanovila Trumanova doktrína základní princip rozlišování mezi státy – na ty, které jsou demokratické nebo o demokracii usilují, a na státy totalitní; pouze ty první mohly počítat s americkou podporou. 5. června 1947 pronesl státní tajemník (ministr) zahraničí G. Marshall projev, v němž nabídl pomoc USA státům usilujícím o obnovu válkou zničeného hospodářství. Trumanova doktrína rozdělila svět na demokratický a totalitní blok; Marshallův plán vyzval vlády evropských států, aby se rozhodly, ke kterému bloku se připojí. Jednání o Marshallově plánu ukázala politickou realitu: Sovětský svaz odmítl připojit se k němu hned v červnu, následovalo odmítnutí na Moskvě závislých vlád. Československá vláda považovala nejprve účast na Marshallově plánu za možnou; do Moskvy se vydala vládní delegace v čele s premiérem Gottwaldem, aby zjistila Stalinovo stanovisko. Stalin oznámil, že československou účast na Marshallově plánu bude považovat za jednání namířené proti Sovětskému svazu, které zpochybňuje spojení SSSR a ČSR. Vláda přijala Stalinův názor jako ultimátum; nyní byla Československá republika už skutečně za železnou oponou, do budoucna nezůstával takřka žádný prostor pro samostatné rozhodování. Veřejnost nebyla o obsahu moskevských jednání informována – tisk a filmový deník z června 1947, zachycující návrat čs. delegace ze SSSR, obsahoval pouze sdělení o podpisu výhodné dohody mezi ČSR a SSSR, která měla být „dalším krokem k posílení hospodářské spolupráce mezi evropskými státy“.

ÚNOR 1948

Postup československých komunistů proti domácím politickým konkurentům (nominálně ovšem „spojencům“ v rámci Národní fronty) se vyhlašoval v souladu se Stalinovými direktivami a jeho politikou vůči střeoevropským a východoevropským státům. Předáci KSČ projevovali stále méně ochoty k jakýmkoli kompromisům, neshody ve vládě znamenaly takřka permanentní vládní krizi. Nekomunistické strany nacházely jen pomalu, a jak se ukázalo opožděně, společnou řeč jak v parlamentu, tak i na úrovni okresů a obcí.

Naděje na vytvoření společného protikomunistického postupu se na chvíli objevila po sjezdu sociálně demokratické strany v listopadu 1947, na kterém se velká část delegátů vyslovila pro obranu demokratických principů. Ve vedení KSČ sílila obava z výsledků dalších voleb a postupně se prosazovaly hlasy volající po dosažení moci neústavní cestou. Na začátku roku 1948 rozhodlo vedení KSČ zahájit „mobilizaci mas“ proti „silám reakce“; na 22. únor svolaly komunisty ovládané odbory do Prahy sjezd tzv. závodních rad, o šest dnů později se měl konat sjezd rolníků.

Předmětem stálých sporů, a nakonec i rozhodujícího střetnutí ve vládě se staly poměry v bezpečnostním aparátu. Nekomunistické strany opakovaně kritizovaly postup ministra vnitra V. Noska při obsazování klíčových úřadů bezpečnosti výhradně členy nebo přívrženci KSČ. 13. února vláda rozhodla o zastavení realizace ministrových rozhodnutí. Nosek se odmítl podříditi rozhodnutí vlády a následně se ministři za strany národně socialistickou, lidovou a demokratickou dohodli, že nebude-li usnesení splněno, podají demisi. Bez předcházející domluvy doufali, že se k nim připojí i ministři sociálně demokratičtí. Rozhodnutí o demisi ukázalo, jak dalece byli demokratičtí politici v zajetí iluzí o možnostech dosáhnout úspěchu parlamentní cestou. Chyběl jim plán společného postupu, navíc se rozhodli vstoupit do zásadního konfliktu v okamžiku, kdy všechny výhody byly na straně protivníka – komunisté měli pod kontrolou všechny důležité mocenské nástroje, zaktivizovali široké vrstvy svých stoupců, kteří se v nejbližších dnech měli shromáždit v Praze. Už tím bylo de facto komunisty ovládnuto politické centrum státu. Pevné stranické vedení, podporované mocným zahraničním protektorem stálo proti předákům demokratických stran, které spojovalo pouze odmítání postupu komunistů; tradiční stranická revnivost nebyla ani v rozhodujících chvílích tlumena čelními politiky, z nichž žádný nebyl tak výraznou osobností, aby se dokázal prosadit jako rozhodující činitel protikomunistického boje.

Vazby Československa na Západ byly v této době již výrazně narušeny a USA, Británie i Francie akceptovaly rozdělení sfér vlivu, tj. přináležitost ČSR k sovětskému bloku.

Odstupující ministři tak mohli vkládat poslední naději do prezidenta Beneše, který stále ještě měl velkou autoritu jak mezi politiky, tak i v širokých vrstvách obou národů.

Mezi jeho ústavní pravomoci náležela možnost jmenovat v případě vládní krize novou vládu úřednickou a vypsát nové volby. Prezident také mohl demisi nepřijmout, a tím donutit komunisty dále jednat v rámci Národní fronty, nebo jednání odmítnout a tím nést před voliči zjevnou vinu za rozbití Národní fronty. 20. února, poté co bylo prokázáno, že ministr vnitra V. Nosek dosud nesplnil usnesení vlády, oznámili ministři z nekomunistické strany oficiálně prezidentu republiky, že odstupují ze svých úřadů. K demisi se však nepřipojili sociálně demokratičtí ministři, ani J. Masaryk a L. Svoboda. Skutečnost, že z vlády vystoupila pouze menšina ministrů umožnila komunistům předložit prezidentu republiky vlastní návrh řešení vládní krize: prezident měl demisi přijmout a vládu doplnit novými ministry navrženými předsedou vlády Gottwaldem. V atmosféře masových demonstrací komunistů a jejich přívrženců nedokázal prezident Beneš nátlaku vzdorovat. 25. února 1948 přistoupil na požadavky komunistického vedení, přijal demisi demokratických ministrů a jmenoval vládu složenou výhradně z komunistů a jejich přívrženců. Klement Gottwald mohl na zaplněném Staroměstském náměstí oznámit „porážku reakce“ v ČSR.

TEROR JAKO CESTA PROMĚNY ČESKOSLOVENSKÉ SPOLEČNOSTI

Vzápětí po únorovém vítězství zahájili komunisté budování politického režimu, v němž byla veškerá moc soustředěna v úzkém kruhu nejvyšších stranických funkcionářů, stojících mimo jakoukoli demokratickou kontrolu. Zákonodárné orgány (Národní shromáždění) a exekutiva (vládní instituce) se staly vykonavateli stranických příkazů; přežívající nekomunistické strany fungovaly už jen jako zástěrka diktatury. Počet jejich členů byl výrazně redukován (např. národně socialistická strana z 600 000 na 15 000), v čele těchto stran stáli funkcionáři vybraní vedením KSČ. Sociálně demokratická strana byla v červnu 1948 začleněna do KSČ. Na všech úrovních politického, hospodářského a kulturního života proběhly personální čistky, prováděné jednak přímo státními orgány, ale také „akčními výbory Národní fronty“. Bezprostředně po Únoru bylo propuštěno z práce přes 250 000 osob.

Parlamentní volby 30. května 1948 probíhaly v atmosféře zastrašování, jakýkoli náznak protikomunistické agitace byl stíhán a trestán. Voličům byla předložena kandidátka Národní fronty; zmíněná opatření a možná i falšování výsledků zajistily jednotné kandidátce NF 85 % hlasů. 7. června 1948 abdikoval prezident Beneš, po několika marných protestních gestech – odmítl podepsat návrh nové ústavy (tzv. Ústava 9. května, zák. č. 150/1948 Sb.; vstoupila v platnost bez prezidentova podpisu), stejně jako nový volební zákon. 14. června Národní shromáždění zvolilo prezidentem Klementa Gottwalda, byla jmenována nová vláda v čele s Antonínem Zápotockým. Protikomunisticky smýšlející občané se dokázali ještě jednou zmobilizovat k veřejnému protestu – 19. až 27. června 1948 proběhl v Praze Vsesokolský slet, jehož účastníci dali ve slavnostním průvodu najevo sympatie k bývalému prezidentu Benešovi. Bylo zatčeno několik desítek účastníků, poté proběhla v organizaci drastická čistka. K dalšímu střetu s Bezpečností došlo při zářijovém pohřbu Edvarda Beneše.

Komunisté na tyto události reagovali vyhlášením „ostrého kursu proti reakci“, jehož nejpádňším projevem byl v říjnu přijatý zákon č. 231/1948 Sb. a následná opatření, umožňující represe a likvidaci zbývající opozice. Zákon č. 231 na ochranu lidovědemokratické republiky nahradil zákon č. 50/1923 Sb., který upravoval postih za protistátní trestní činnosti. Mezi skutkovou podstatu patřila velezrada, neoprávněné opuštění republiky s úmyslem poškodit její zájmy, sdružování proti státu, pobuřování proti republice, hanobení republiky, vyzvědačství. Podle tohoto zákona byly odsouzeny stovky lidí; v listopadu ještě následoval zákon č. 248/1948 Sb. o nucených pracích. Vlna perzekucí v letech 1948–1953 rozbila veškerou protikomunistickou opozici. Na rozdíl od protektorátu se v poúnorové čs. republice nepodařilo zorganizovat hnutí odporu. V prvních měsících po únoru 1948 se sice objevilo množství letáků, vyzývajících k boji proti novému režimu, ale tato aktivita neměla dlouhé trvání; akty individuálního odboje zůstaly osamocenými akcemi. Nejmasovějším projevem nesouhlasu s komunistickým režimem se stala emigrace – podle oficiálních údajů odešlo v letech 1948–1951 ilegálně do zahraničí více než 25 000 občanů. Někteří odcházeli s představou, že v zahraničí vznikne 3. odboj, a že vývoj v ČSR bude zvrácen v důsledku vývoje mezinárodního; tato představa se však již záhy ukázala být iluzí a také jí zůstala. Československý poúnorový exil trpěl četnými spory – rozdílná hodnocení úlohy prezidenta Beneše, odsunu Němců i poválečné politiky.

Perzekuce byla namířena v první fázi proti předákům bývalých nekomunistických stran, členům nekomunistického domácího i zahraničního odboje za 2. světové války a vojákům čs. jednotek na Západě. Již na konci roku 1948 byli postaveni před soud někteří představitelé čs. zahraničního odboje v čele s generálem Heliodorem Píkou; byli odsouzeni k vysokým trestům, gen. Píka byl popraven. 31. května 1950 byl zahájen proces s dr. Horákovou a dalšími obžalovanými („Spiknutí proti republice“); 8. června byly vyneseny rozsudky, 27. června byla Milada Horáková popravena.

Už v září 1949 přijeli do ČSR první sovětsí poradci, pověřeni Stalinem pomoci českým a slovenským soudruhům při zavádění sovětských zkušeností. Jedním z úkolů poradců bylo vyhledávání „třídního nepřítele“ přímo v řadách komunistické strany; výsledkem nakonec bylo zatýkání na nejvyšší stranické úrovni. Prvními oběťmi byli komunisté, kteří bojovali v rámci interbrigád ve španělské občanské válce, příslušníci jugoslávských partyzánských oddílů, a co bylo pro stalinské represe charakteristické – židé. Čistka v komunistické straně byla završena monstrprocesem „s vedením protistátního spikleneckého centra“ v čele s generálním tajemníkem ÚV KSČ Rudolfem Slánským (v době zatčení byl již „jenom“ místopředsedou vlády ČSR). V tomto procesu bylo vyneseno 11 rozsudků smrti. Na lavici obžalovaných a poté na šibenici skončili také někteří lidé, zodpovědní za zločiny páchané po komunistickém převratu; vlastními soudruhy byli odsouzeni za zločiny, kterých se nedopustili. Opět se potvrdilo, že „revoluce požírá své vlastní děti“.

KATOLICKÁ CÍRKEV A ČESKOSLOVENSKÝ STÁT 1948–1950

Pozornost vedení KSČ byla také upřena na katolickou církev, kterou komunisté považovali za nebezpečného protivníka. Za okupace se věřící i katolický klérus ztotožňovali s osudem českého národa; mnoho kněží i katolických laiků se aktivně účastnilo odboje, mnozí přinesli oběť nejvyšší (nejen katolíci, ale také mnoho věřících i kněží jiných církví). Katolická hierarchie byla vybírána také z řad kněží, kteří byli vězněni v nacistických koncentračních táborech – např. pražský arcibiskup Josef Beran. Po skončení druhé světové války mohla církev obnovit činnost církevních škol, katolických spolků, tisku, začala též znovu působit katolická akademická sdružení, tělovýchovná organizace Orel aj.

Vzhledem k veřejnému působení některých kněží na Slovensku v letech 1939–1945 tam byla situace složitější, což se projevilo hned v prvních poválečných měsících. Už 16. května 1945 byly na Slovensku zestátněny církevní školy; v průběhu května byla také rozpuštěna většina katolických organizací; v červenci bylo zveřejněno stanovisko slovenské Národní fronty o zneužívání náboženství k politickým účelům, v němž vedení NF obvinilo slovenské biskupy z kolaborace a protistátní činnosti. V srpnu následovalo rozpuštění slovenského Sdružení katolické mládeže. 22. až 24. srpna proběhlo jednání slovenských biskupů zakončené vydáním pastýřského listu s prohlášením loajality Československé republice a zákazem politické činnosti kněží. 15. dubna 1947 byl Národním soudem v Bratislavě odsouzen k trestu smrti prezident Slovenského státu P. Josef Tiso; přes žádosti katolických i evangelických představených o udělení milosti byl rozsudek 18. dubna vykonán; v napjaté politické situaci na Slovensku se Tisova poprava stala záminkou k dalším útokům proti církvi.

Únor 1948 přinesl v Československu společenské a občanské změny, doléhající také na římskokatolickou církev. Boj komunistického režimu proti církvi měl různé formy, často uplatňované souběžně; od ideologické propagandy přes diskriminační zákony, pronásledování konkrétních osob, specificky cílené likvidační akce proti některým církevním institucím až po politicky řízené a konstruované soudní procesy proti skupinám osob. K perzekuci církve používal režim jak existujících státních úřadů (ministerstva, bezpečnostní složky, prokuratury a soudy), tak i nově vytvářených „nástrojů třídního boje“.

Některé nově přijímané zákony měly celospolečenský dopad. Např. 21. března 1948 odhlasovalo Národní shromáždění zemědělské zákony, dovršující pozemkovou reformu v ČSR. Zákonem č. 142/1947 Sb., o revizi první pozemkové reformy z roku 1919 (záborový zákon č. 215/1919 Sb.) byla také církvi odňata zemědělská a lesní půda nad 50 ha; než byla tato norma uplatněna, přišel únor 1948 a už v březnu zákon č. 46/1948 Sb. o nové pozemkové reformě. Oba zákony, které byly uskutečňovány současně, zlikvidovaly jeden ze zdrojů hospodářského zabezpečení církve.

Podobně zákon č. 95/1948 Sb. o jednotné škole z 21. dubna t.r. nebyl pouze proticírkevní, ale znamenal mj. také konec církvemi provozovaných a vedených škol v Československu.

Rovněž zákon č. 58/1950 Sb. z 16. března t.r. o vysokých školách měl obecnější dosah; mj. také stanovil, že bohoslovecké fakulty jsou vyňaty ze svazku univerzit. Právní a organizační stránku takto „osamostatněných“ teologických fakult pak upravilo vládní nařízení č. 112/1950 Sb. ze 14. července t.r. – byly zrušeny všechny bohoslovecké fakulty a semináře s výjimkou Prahy a Bratislavy. Tyto fakulty nebyly podřízeny ministerstvu školství, ale Státnímu úřadu pro věci církevní. Bohoslovci, kteří odmítli studovat na takto řízených teologických fakultách byli povoláni k PTP, de facto na nucené práce. V červnu 1953 bylo rozhodnuto o přemístění pražské bohoslovecké fakulty do objektu bývalého probošství a semináře v Litoměřicích.

Už v říjnu 1948 v průběhu prověrek vysokoškolských studentů bylo ze studia vyloučeno mnoho osob kvůli třídnímu původu, politickým názorům a také náboženskému přesvědčení.

Cenzura obsáhla rovněž celou společnost; jednou z institucí, na kterou dopadla nejdřív byla právě církev – během podzimu 1948 byli do všech katolických nakladatelství dosazeni vládní zmocněnci a postupně došlo k zákazu vydávání téměř všech náboženských periodik; zbývající byla plně pod kontrolou státu.

Jiné zásahy byly naopak zacíleny výslovně proti církvím. 15. dubna 1948 byla ustavena Komise pro církevní a náboženské otázky při Ústředním akčním výboru Národní fronty, která byla pověřena vést jménem státu „jednání s církvemi“. V čele komise byl Alexej Čepička. Tato komise utvářela postup státu vůči církvím bezprostředně po únoru 1948. 25. dubna 1949 byla jmenována nová církevní komise, nyní při ÚV KSČ. Její složení bylo reprezentativnější než u předcházející komise ÚAV NF, měla také širší pravomoci, které umožňovaly iniciativu při tvoření církevní politiky. Původně měla šest členů – proto tzv. „církevní šestka“: Alexej Čepička, Vladimír Clementis, Zdeněk Fierlinger, Jiří Hendrych, Václav Kopecký a Viliam Široký. Schůzi se účastnil také ministr školství, věd a umění Zdeněk Nejedlý. Úkolem komise podle směrnic předsednictva ÚV KSČ bylo postupně získat úplnou kontrolu státu nad církvemi a vytvořit národní církev odtrženou od Říma.

Jedním z nástrojů pro realizaci tohoto úkolu měla být v červnu 1949 ustavená schizmatická (rozkolnická, církví neschválená) „Katolická akce“. Strategie byla připravena ve spolupráci s kolaborujícími kněžími okolo J. Plojgara. Prohlášení o ustavení této organizace podepsalo kolem 1500 duchovních a tisíce věřících, mnoho z nich pod nátlakem. Biskupové reagovali 15. června vydáním společného pastýřského listu *Hlas biskupů a ordinářů věřícím v hodině velké zkoušky*.

(Katolická akce svůj cíl nespĺnila a přestala být režimem preferována, zanikla roku 1951. Nedošlo ani k církevnímu rozkolu ani vytvoření „národní“ katolické církve odtržené od Říma; pouze na úrovni státu byly po stupňujících se konfliktech v březnu 1950 přerušeny diplomatické styky s Vatikánem.)

Komplexní podobu získal náboženský útlak v říjnu 1949, kdy Národní shromáždění přijalo soubor zákonných norem omezujících vnitřní svobodu církví, zejm. zákony č. 217 a 218/1949 Sb., následované vládními nařízeními č. 219 až 223/1949 Sb. (Nařízení jsou obsahově totožná, každé z nich bylo určeno konkrétní církvi nebo náboženské společnosti.)

Zákonem č. 217/1949 Sb. byl zřízen Státní úřad pro věci církevní (SÚC). Po zrušení církevní komise ÚV KSČ na konci roku 1951 SÚC začal hrát zásadní roli, náležela mu působnost ve všech církevních a náboženských záležitostech. Prvním přednostou od založení úřadu do 25. dubna 1950 byl A. Čepička.; od 25. dubna 1950 pak Z. Fierlinger. SÚC byl zrušen vládním nařízením č. 19/1956, poté jeho pravomoci převzal Sekretariát pro věci církevní ministerstva školství a kultury.

Zákon č. 218/1949 Sb. o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem kodifikoval podřízený vztah církví vůči státu. Stát převzal veškeré hospodářské závazky spojené s jejich činností, duchovní byli povinni skládat slib věrnosti republice, svůj úřad směli vykonávat pouze se státním souhlasem, který jim mohl být kdykoli odebrán. Vládní nařízení č. 219/1949 Sb. pak řešilo záležitosti platů, výuky náboženství, podrobnosti státního souhlasu, formulaci slibu věrnosti republice a hospodaření církví. Služné mělo nahradit veškeré dosavadní příjmy duchovních, stát ovšem platil pouze ty duchovní, kteří měli státní souhlas.

Zákon č. 245/1949 Sb. s účinností od 1. ledna 1950 zavedl povinnost uzavřít občanský sňatek, teprve poté mohl být uzavřen sňatek v kostele. Církevní sňatek nesměl předcházet civilnímu, pokud by se tak stalo, kněz měl být potrestán.

Tyto zákony změnilly dozor a cenzuru na podřízenost církve vůči státu, SÚC se stal nejvyšší církevní vrchností. O ustanovování duchovních do funkcí rozhodovala světská instituce, duchovní mohli vykonávat úřad jen se státním souhlasem. Zákon o hospodářském zabezpečení církve sice proklamoval, že duchovní jsou zaměstnanci církve, fakticky z nich však činil státní zaměstnance v takřka úplné závislosti na státu. Výuka náboženství, církevní tisk a publikace byly zcela pod kontrolou státních úřadů.

Příkladem osobních perzekucí, postihujících však celou církev, byly internace biskupů v ČSR, při nichž nešlo o uvěznění na základě soudního, jakkoli vykonstruovaného řízení, nýbrž o zcela nezákonné zbavení osobní svobody a možnosti plnění duchovního poslání biskupů.

Politické procesy a likvidační akce představují nejrozsáhlejší proticírkevní aktivity komunistického režimu, zasahující cíleně vybrané skupiny osob a celé instituce.

Jednou z prvních takto stíhaných byla katolická tělovýchovná jednota Orel, jejíž likvidace, provázená též soudními procesy s některými představiteli jednoty byla provedena už koncem září 1948.

Proces Machalka a spol. – proces s představenými řeholních řádů

Když nemohl být uskutečněn proces s číhošťským farářem Josefem Toufarem, který zemřel 25. února 1950 na následky brutálního vyšetřování, církevní komise ÚV KSČ vydala pokyn, aby byli zatčeni vybraní představitelé mužských řádů a aby začala příprava procesu. Zatčení byli premonstrátský opat Augustin Antonín Machalka a Bohumil Vít Tajovský, v březnu 1950 pak další představení řádů.

Jedním z cílů procesu byl propagandistický útok proti církvi a zejména řeholím; termín byl stanoven podle chystané Akce K – soudní přelíčení se konalo 31. března až 5. dubna 1950. K nejvyššímu trestu – na doživotí – byl odsouzen slovenský řeckokatolický redemptorista Ján Ivan Mastiliak, dalších devět obžalovaných bylo odsouzeno k úhrnnému trestu ve výši 132 roků těžkého žaláře.

Akce K – likvidace mužských řeholí v Československu

Akce K („Kláštery“) byla připravována od dubna 1949, na předsednictvu ÚV KSČ byla schválena 22. srpna 1949. Dalším postupem vůči řeholím byl pověřen Státní úřad pro věci církevní v čele s Alexejem Čepičkou.

První etapa byla namířena proti nejpočetnějším řádům. V noci ze 13. na 14. dubna 1950 bylo příslušníky SNB a oddíly Lidových milicí v českých zemích obsazeno 75 klášterů, na Slovensku 62 klášterů.

Druhá etapa Akce K proběhla v noci ze 27. na 28. dubna, na Slovensku 3./4. května 1950. Bezpečnost při ní obsadila dalších 69 klášterů, mezi nimi také benediktinská opatství: Břevnov a Emauzy v Praze, Broumov ve východních Čechách a Rajhrad na Moravě. V obou etapách bylo zlikvidováno 219 řeholních domů a internováno nebo centralizováno přes 2000 řeholníků.

Akce P – likvidace řeckokatolické církve v Československu

Předehrou Akce P byl tzv. Malý sobor, který se konal 24. dubna 1950 ve Vyšných Ružbachách; jednání o likvidaci řeckokatolické církve a začlenění věřících i kněžstva do pravoslavné církve se duchovní pravoslavné církve neúčastnili. 28. dubna 1950 se sešel další sobor v Prešově. Cíl byl stejný – přijetí usnesení, na jehož základě by byla řeckokatolická církev rozpuštěna a věřící byli nuceni vstoupit do církve pravoslavné. Akce byla součástí tažení státu proti katolické církvi, již je řeckokatolická církev součástí. Po ukončení jednání začali pravoslavní přebírat kostely a fary řeckokatolické církve, někde za pomoci Bezpečnosti, biskupové byli internováni nebo odsouzeni k trestům odnětí svobody. Řeckokatolická církev byla obnovena v roce 1968.

Akce Ř – likvidace ženských řeholí v Československu

Počátek akce Ř („Řeholnice“) spadá do závěru první etapy Akce K. Ta byla vedením KSČ vyhodnocena jako úspěšná; 17. dubna 1950 dostala „církvní šestka“ zadání, aby navrhla také plán soustředění a internace řeholnic. Státní úřad pro věci církevní předal 14. července 1950 předsednictvu strany konkrétní návrh akce proti ženským řeholím. Tento podrobný plán byl předsednictvem ÚV KSČ přijat 28. srpna 1950, tedy v době kdy již akce v českých zemích reálně probíhala. Od července do podzimu 1950 bylo přes čtyři tisíce řádových sester umístěno v soustředěvacích kláštorech, mj. také v (rámci Akce K zrušeném) benediktinském klášteře v Broumově.

Proces Zela a spol. – proti „vatikánským agentům“ v Československu

2. prosince 1950 byl vynesena rozsudek v jednom z největších prefabrikovaných proticírkevních procesů; mezi devíti odsouzenými byl také Anastáz Jan Opasek, opat břevnovského benediktinského kláštera v Praze (zatčen již 11. září 1949, odsouzen na doživotí, prokuraturou byl navrhován trest smrti), v roce 1960 byl amnestován. Hlavní obžalovaný, olomoucký světící biskup Stanislav Zela byl odsouzen na 25 let; v roce 1963 byl propuštěn, ale prakticky internován v charitním domově v Radvanově, kde v roce 1969 zemřel. Po skončení procesu vydalo Ministerstvo spravedlnosti v prosinci 1950 publikaci *Proces proti vatikánským agentům v Československu*. Po přezkumném řízení v roce 1969 byl rozsudek v procesu „Zela a spol.“ zrušen.

LITERATURA

Akce K – likvidace klášterů v roce 1950: dokumenty a přehledy 1. Praha: ÚSD AV ČR a Archiv Ministerstva vnitra ČR, 1993 [= Dokumenty o perzekuci a odporu 4].

Akce K – likvidace klášterů v roce 1950: dokumenty a přehledy 2. Praha: ÚSD AV ČR a Archiv Ministerstva vnitra ČR, 1993 [= Dokumenty o perzekuci a odporu 6].

Balík, Stanislav, a Hanuš, Jiří. *Katolická církev v Československu 1945–1989*. Brno: CDK, 2007.

Boháč, Zdeněk. *Atlas církevních dějin českých zemí 1918–1999*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 1999.

Bulínová, Marie, Janišová, Milena, a Kaplan, Karel (edd.). *Církevní komise ÚV KSČ 1949–1951. Edice dokumentů I: „Církevní šestka“*. Praha; Brno: ÚSD AV ČR & Doplněk, 1994.

Hanuš, Jiří, a Stříbrný, Jan (edd.). *Stát a církev v roce 1950: sborník příspěvků z konference*. Brno: CDK, 2000.

Janišová, Milena, a Kaplan, Karel (edd.). *Katolická církev a pozemková reforma 1945–1948: dokumentace*. Praha; Brno: ÚSD AV ČR & Doplněk, 1995.

Kalous, Jan. *Instruktažní skupina StB v lednu a únoru 1950: zákulisí případu Číhošť*. Praha: ÚDVZK PČR, 2011 [= Sešity ÚDVZK 4].

Kaplan, Karel, a Paleček, Pavel. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2001.

Kaplan, Karel. *Stát a církev v Československu v letech 1948–1953*. Praha; Brno: ÚSD AV ČR & Doplněk, 1993.

Koura, Pavel, aj. *Diktatura versus naděje: pronásledování římskokatolické církve v Československu v letech 1948–1989*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2014.

Maixnerová Horáková, Šárka. *Hoří déšť aneb Zpráva o „Akci K“, noci ze 13. na 14. dubna 1950, kdy měl být internován Bůh*. Praha: Vyšehrad, 2010.

Opasek, Anastáz. *Dvanáct zastavení: vzpomínky opata břevnovského kláštera*. 4. vyd. Praha: Torst, 2013.

Pernes, Jiří. *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. Brno: CDK, 2008.

Skřivánek, František. *Majetkoprávní aspekty likvidace řádů římskokatolické církve v roce 1950*. In Lamparter, M. (red.). *Církev a stát: sborník příspěvků z 3. ročníku konference*. Brno: Masarakova univerzita, 1998, s. 41–49.

Stříbrný, Jan (red.). *Církevní procesy padesátých let*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002.

Tretera, Jiří Rajmund. *Stát a církev v ČR*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2002.

Vaško, Václav. *Neumlčená: kronika katolické církve v Československu po druhé světové válce II*. Praha: Zvon, 1990.

Vaško, Václav. *Dům na skále 2. Církev bojující: 1950 – květen 1960*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2007.

Vlček, Vojtěch. *Perzekuce mužských řádů a kongregací komunistickým režimem 1948–1964*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2004.

Vlček, Vojtěch. *Ženské řehole za komunismu 1948–1989*. Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2005.

Vlček, Vojtěch. *Likvidace mužských řádů v českých zemích v 50. letech ve středoevropském kontextu*. In *Securitas Imperii* 19, 02/2011, s. 144–157.